

1683 гт. Сімяонам Полацкім надрукаваны першыя маскоўскія выданні з медзьярытнымі ілюстрацыямі.

**Коган І.Л., суіскальнік,
Беларускі ўніверсітэт культуры**

СВЯТЫЯ БРАТЫ КІРЫЛ І МЯФОДЗІЙ (да пытання пра нацыянальную ідэю)

Шматлікія ацэнкі атэістычна настроеных аўтараў ролі св.Кірыла і Мяфодзія ў станаўленні славянскай культуры заўсёды мелі адзін велізарны недахоп, які зводзіў на нішто жаданне атрымаць уласнае ўяўленне пра сувязь місіі гэтых святых са славянскім этнасам. Складанне св.Кірылам для славянскай мовы адметнай азбукі —”глаголіцы” (кірыліцы) — у лепшым выпадку суадносіцца з фарміраваннем на гэтай аснове сучаснай базы многіх славянскіх моўных формаў. Але яшчэ ні адзін аўтар (наколькі нам вядома) не звярнуў сур’ёзнай увагі на тое, з якой мэтай складалася гэтая азбука, а фактычна — славянская моўная форма. Праўдзівей, якая сувязь існуе паміж місіяй св.братаў і найглыбейшымі пластамі нацыянальных і культурна-гістарычных ідэй народаў. Пераклад Бібліі на славянскую мову з’яўляецца толькі знешняй, г.зн. гістарычнай, мэтай місіянерства св. Кірыла і Мяфодзія. Нас жа цікавіць схаваная за ёй метагістарычная задача, якая рэалізоўвалася ў гісторыі і якая, мяркуючы па ўсім, складае адзін з важнейшых бакоў нацыянальнай ідэі славянскага этнасу, і ў прыватнасці Беларусі.

Св. Кірыл і Мяфодзій, што гаварылі з дзяцінства на славянскай мове, доўга рыхтавалі, а потым ажыццявілі місію хрысціянскай “асветы” многіх славянскіх народаў, такіх як Балгарыя на чале з ахрышчаным царом Барысам, Маравія, Польшча, Чэхія, Кіеўская Русь, Валынь. Выклікана гэтая місія была складаным палітычным становішчам, у якім апынулася

Візантыя ў IX стагоддзі, калі адначасова нарманы (варагі) і славяне (рускія) напалі на Царград (860 г.). Пачаткам місіянерскай дзейнасці грэчаскіх святых была абрана Хазарыя.

Верацярплівыя хазары і асабіста хазарскі каган добразычліва прынялі святых і дазволілі хрысціянства кожнаму, хто жадае. За час іх знаходжання ў Хазарыі адбыліся шматлікія багаслоўскія спрэчкі з іудзеямі і мусульманамі. Талент пераконвання і прывабнасць рэлігійнага вучэння хрысціянства садзейнічалі звароту да яго не толькі грэкаў альбо хазараў, але і славянаў, што жылі ў суседстве з Хазарыяй. Пасля вяртання ў Канстанцінопаль, уласна, і была прароблена асноўная праца па перакладзе Свяшчэннага Пісання на славянскую мову. Якія ж бачныя прычыны стаялі за такім не зразумелым, на першы погляд, крокам? Спраба знайсці саюзнікаў сярод хазараў, якіх і накіраваліся адукаваць святых браты па даручэнні патрыярха Фоція? Але хазары ўжо замацаваліся на поўначы ад Церака, і іх клопаты не пашыраліся на заваёву новых зямель або на палітычную і ваенную дапамогу іншым народам, асабліва Візантыі. Бо вядома, што яўрэйскае насельніцтва Візантыйскай імперыі перасялілася на Каўказ, аб'яднаўшыся з мясцовым народам — хазарамі; значыць, іх інтарэсы наўрад ці маглі палягаць у далёкім і чужым для іх грэка-рымскім напрамку. Наадварот, Хазарыя актыўна ўключылася ў сістэму міжнароднага гандлю, перавозчы з Кітая на Захад караваны з шоўкам. Мянцаць жа камфортнае існаванне, якое ім забяспечваў мірны гандаль, на неспакойнае, поўнае страт і смерцяў (у выпадку вайны) жыццё было б вяршыняй безразважнасці.

Сярод магчымых прычын такой “камандзіроўкі” святых Кірыла і Мяфодзія ў Хазарыю ў дні іншаземнай аблогі называлі адну, больш ці менш праўдападобную з рэлігійнага пункту гледжання, хая надта спрэчную з пункту гледжання свецкага. Выратаванне хрысціянскай веры — вось такой магла б быць сапраўднай прычынай, якая кіравала свядомасцю візантыйскага патрыярха, што назіраў наўкол смерць і разбурэнне хрысціянскай цытадэлі. Аднак нам вядома, што вельмі рэдка

свядомая прычына ўчынку, што выклікала тую ці іншую значную гістарычную падзею, з'яўляецца таксама і метагістарычнай прычынай. Што б ні кіравала свядомасцю, напрыклад, князя Уладзіміра, які хрысціў Кіеўскую Русь, само метагістарычнае значэнне гэтага грандыёзнага акта ў наяўнасці. Чым бы ні кіраваўся Сталін у вайне супраць Гітлера, якія б фантазмагорыі ні наведвалі яго розум і душу, ён аказаўся ўдзельнікам і выразнікам метагістарычных сіл, скіраваных на выратаванне расійскага народа ад нацысцкага рабства. Так і ў нашым выпадку. Патрыярх Фіцій, пры ўсёй сваёй адукаванасці і гарачай веры, не мог бачыць усіх перспектываў славянскага схілення да хрысціянскай веры. Балгарыя, якая з велізарным энтузіязмам прыняла праваслаўе, апынулася пад уладай лацінянаў і каталіцкага абраду; спробы схіліць іншыя славянскія народы таксама скончыліся няўдачай, і хаця многія простыя людзі паспелі паверыць у праваслаўе, напрыклад у Маравіі, Чэхіі або Польшчы, пазней панскія дэлегаты ўвялі ў гэтых краінах каталіцызм на лацінскай мове. Так што ж, усе намаганні св.братоў аказаліся дарэмнымі, а смерці іх вучняў і шматлікія ахвяры з боку іх паслядоўнікаў нічога не вартымі? Няўжо ўся значнасць іх місіі зводзілася толькі да станаўлення славянскіх моў?

Але і ў дадзеным выпадку, беручы пад увагу магчымую прычыну неабходнасці выратавання хрысціянскай веры, застаецца незразумелай адна дзіўная акалічнасць. Справа ў тым, што за некалькі стагоддзяў панавання хрысціянства на шматлікіх памесных і ўсяленскіх саборах былі выпрацаваны правілы і статуты багаслужбы. Іх парушэнні былі звязаны з небяспекай адлучэння ад царквы або аддання анафеме такога парушальніка царкоўных законаў. Сярод такіх непарушных правілаў было ўстанаўленне праводзіць багаслужбы на грэчаскай або лацінскай мове. Толькі з вышэйшага дазволу можна было адважыцца на падобны крок па правядзенні багаслужбаў на роднай мове мясцовых народаў, а акрамя таго, такі аб'ём працы па перакладзе Свяшчэннага Пісання і багаслужбовых кніг быў

сапраўды вялікі; але ж тады падрабязнае апісанне ўсяго гадавога цыкла багаслужбаў і ўсе кананічныя кнігі на грэчаскай і лацінскай мовах ужо даўно былі ва ўжытку свяшчэннаслужыцеляў усяго хрысціянскага свету. Праўда, вышэйшы дазвол быў атрыманы: канстанцінопальскі патрыярх Фоцій і рымскі папа Адрыян II не толькі ўхвалілі гэтае пачынанне па асвеце славянскіх народаў, але і ўсяляк спрыялі яго поспеху. Аднак асмеліцца на тое, каб увесці багаслужбу ў славянскіх краінах на роднай мове мясцовага насельніцтва, было занадта буйной задачай, увесь цяжар і маштаб якой наўрад ці ўсведамлялі нават непасрэдня выканаўцы свяшчэннай місіі — Кірыл і Мяфодзій.

Пасля таго як большасць адукаваных народаў апынулася пад уладай папскіх легатаў, якія замянілі багаслужбу на славянскай мове абрадам на лацінскай мове, надзей на захаванне царкоўных службаў па-славянску амаль не засталася. І калі б не Кіеўская Русь і Вальнь, якія ўспрынялі грэчаскі ўплыў, дык місію Кірыла і Мяфодзія спасцігла б поўная няўдача. Зярняты, пасеяныя святымі братамі ў IX стагоддзі, узышлі праз сто гадоў, калі кн. Уладзімір прыняў візантыйскі абрад і хрысціў Русь.

Ідэя стварэння адзінага культурнага славянскага свету пасля Кірыла і Мяфодзія аказалася разбуранай у самым пачатку сваёй рэалізацыі. Так, прынамсі, характарызуе становішча спраў місіянерскай дзейнасці двух братоў энцыклапедычны слоўнік “Хрысціянства”. Аднак ці так на самой справе? Ці ўсе бакі гэтай гістарычнай сітуацыі былі прынятыя пад увагу? Таму што, калі зыходзіць з логікі таго, што місія Кірылы і Мяфодзія заключалася, галоўным чынам, у стварэнні ўмоў для яднання і развіцця адзінага культурнага славянскага свету, дык, з аднаго боку, гэтую частку сваёй задачы святых браты выканалі, а з другога — поспех данай гістарычнай справы так і не быў дасягнуты.

Падобная супярэчнасць (паміж рэальнай мэтай візантыйскіх місіянераў і яе сапраўдным ажыццяўленнем) заключаецца, перш за ўсё, у няпоўным бачанні ўсіх магчымых

вынікаў і сапраўдных звышлагічных (метагістарычных) прычын іх дзейнасці. Паспрабуем разабрацца ў сутнасці праблемы і разгледзець максімум магчымых гістарычных тэндэнцый, якія паўсталі ці маглі б паўстаць у выніку адукацыі Кірылам і Мяфодзіем славянскіх народаў.

Усвядомленая мэта, якая кіравала дзеяннямі патрыярха Візантыі Фоція і яго вестунамі, заключалася ў рэлігійнай асвене “язычніцкіх” народаў, якімі былі славяне з іх грознымі бажаннямі Перуном, Дажбогам і іншымі. Асабліва страшным быў Пярун, якому прыносіліся чалавечыя ахвяры. Як мы памятаем, у час акта хрышчэння Русі кн.Уладзімірам быў знішчаны культ усіх язычніцкіх багоў, ідал жа Перуна прывязалі да хваста каня і ўтапілі ў рацэ. Так пахавалі не толькі язычніцкіх багоў, але і язычніцкую культуру.

Рэлігійная асвета і хрышчэнне, г.зн. скіленне да сваёй веры народаў, з’яўлялася адным з важнейшых відаў служэння хрысціянскай царквы Богу на працягу ўсяго перыяду яе існавання, бо сам Хрыстос запавядаў Сваім вучням ісці і прапаведаваць Слова Божае. Паводле летапіснага падання, яшчэ апостал Андрэй Першазваны наведваў поўдзень Расіі — калі ўзняўся ўверх па Дняпры да той гары, на якой ён устанавіў Крыж. У далейшым на гэтай гары ўзнік Кіеў, якому апостал прадказаў вялікую будучыню. Таму сам факт місіянерскай дзейнасці свяшчэннаслужыцеляў не з’яўляецца нечым неардынарным; наадварот, толькі ў такім падзвіжніцкім жыцці маглі выявіць сваю любоў да Бога сапраўдныя святыя і праведнікі. Але пытанне аб рэальнай мэце канкрэтнага місіянерскага паходу Кірыла і Мяфодзія да хазараў, а потым у Маравію, Балгарыю і Чэхію зусім справядліва ставіцца ў сувязь з тым, што палітычная і рэлігійна-культурная сітуацыя склалася на той момант занадта неспрыяльна для візантыйскага праваслаўя.

На Усходзе разрастаўся і разліваўся праз край мусульманскі суперэтнас. Арабы пастаянна ўяўлялі ваенную пагрозу для Канстанцінопаля, і хаця сам “вялікі горад” выстаў, аднак

шматлікія бедствы ісламскага “разліву” былі спрычынены ўсяму хрысціянскаму свету. Тры з чатырох патрыярхатаў апынуліся пад уладай арабскіх правіцеляў; Антыёхія, Дамаск, Іерусалім і Александрыя, гэтыя гістарычныя культурныя цэнтры старажытнасці, сталі абарачацца ў арбіце ісламскай культуры, а Карфаген быў поўнасьцю разбураны (698 г.). Экспансія арабаў у Еўропу спынілася толькі дзякуючы каралю франкаў Карлу ў 732 г., хаця частка Іспаніі была занятая арабскімі заваёўнікамі.

Да 800 г. усталявалася велізарная новая магутная імперыя Карла Вялікага — Свяшчэнная Рымская імперыя германскай нацыі. Эпоха перасялення народаў завяршылася гэтым магутным утварэннем, а ў сьвядомасці Карла Вялікага і яго паплечнікаў малявалася карціна аднаўлення Старажытнага Рыма. Прыблізна ў гэты ж перыяд вызначыліся і вылучыліся асноўныя славянскія плямёны і народы, якія засялілі вялізную тэрыторыю: ад Віслы да Візантыі. Такім чынам, да пачатку дзевятага стагоддзя склаліся тры велізарныя імперыі з ужо вызначанымі культурнымі рысамі і ўсталяванымі дзяржаўнымі і сацыяльнымі формамі кіравання. Толькі славянскія плямёны былі раз’яднаным мноствам дробных народаў, з няпэўнымі культурнымі формамі і язычніцкай рэлігіяй, якая ў вачах народаў, што вызнавалі хрысціянства і іслам — вышэйшыя сусветныя рэлігіі,— з’яўляліся адсталымі і патрабуючымі рэлігійнай асветы.

Таму сітуацыя на самой справе з’яўлялася дастаткова выразнай і пэўнай з этнічнага пункту гледжання (які амаль ніколі не ўсведамляецца, выяўляючыся адно ў культурных і рэлігійных уяўленнях і стэрэатыпах паводзін народа). Арабская экспансія прыпала на VII—IX стагоддзі, пік яе быў у канцы VII—пачатку VIII стагоддзяў, г.зн. сіла мусульманскага “разліву” пачала спадаць і амаль што зьялася на нішто да таго моманту, калі Кірыл і Мяфодзій выправіліся ў Хазарыю. Арабы, зусім натуральна, кінуліся заваёўваць моцную і культурна развітую Візантыйскую імперыю, таму што выбух этнагенезу штурхае зноў узніклы этнас на заваёвы найбольш прываблівых і развітых формаў культуры і рэлігіі. Да моманту пропаведзі Мухамеда,

г.зн. у першай палове VII стагоддзя, славянская еднаць толькі яшчэ займалася рассяленнем на вялікіх прасторах — ад Балтыкі да Чорнага мора, і ні пра якую развітую яе культуру не магло быць і гаворкі. Канечне ж, такая здабыча, у параўнанні з бліскучай культурай Візантыі, была занадта непрывабнай для агрэсіўнага арабскага суперэтнасу.

Імперыя Карла Вялікага апынулася на самым пачатку свайго станаўлення, і першыя дзесяцігоддзі — больш за сто з лішкам гадоў — у яе пайшлі на ўнутраную барацьбу за культурную і рэлігійную дамінацыю, на падпарадкаванне яшчэ не далучаных народаў Еўропы, фарміраванне ўласных культурных формаў і стэрэатыпаў паводзін. Таму і гэтая магутная, што набірала сілу, Рымская імперыя германцаў не магла яшчэ скласці канкурэнцыі сталай візантыйскай культуры і яе адукаваным падданым у пашырэнні хрысціянства па свеце.

Такім чынам, мы бачым: гістарычна склалася так, што толькі адна з трох сусветных дзяржаў таго часу ў стане была несці на сваіх плячах цяжар распаўсюджвання і абвяшчэння Слова Божага. Толькі Візантыя змагла сканцэнтравать і накіраваць вонкі наймацнейшы імпульс да развіцця не адсталых, а ўсяго толькі фарміруючыхся народаў, якімі былі славянскія плямёны. Без гэтага ўнутранага імпульсу, што зыходзіў з самых глыбінь візантыйскага суперэтнасу, без людзей, якія сваёй адданасцю веры і Богу здолелі данесці, не расплэскаўшы, святы кубак хрысціянскай таямніцы да свядомасці і сэрца людзей іншых культур — без гэтага вялікага, цудоўнага і велічнага культура Візантыі магла б загінуць (і загінула, дарэчы) ад рук іншаземцаў, якім не патрэбны былі яе культурныя дасягненні. Заваёвы амаль заўсёды тояць у сабе выкараненне або паглынненне тых культурных формаў, якіх прытрымліваюцца паняволеныя народы, і ў выпадку з Візантыяй адбылося менавіта так. На шчасце, іерархі Візантыйскай імперыі пачулі ўнутраны голас сваёй культуры, волю яе духоўнай сутнасці; яны адчулі момант, які прыйшоў дзеля перадачы духоўнага багацця, схаванага за рэлігійным абрадам або дагматычнымі ўстанаўленнямі царк-

вы — бо праз іх прасвечвала незямное святло вышэйшага, горняга свету.

Не выпадкова тое, што славянская мова ў той форме, у якой паўстала пасля карпатлівай працы святых братоў Кірыла і Мяфодзія па яе стварэнні і ўдасканаленні, уабрала ў сябе не што іншае, як Біблію — Свяшчэннае Пісанне хрысціянскага свету, які верыў у Багашчырасць. Сам факт таго, што зноў створаная мова з'явілася з канкрэтнай мэтай, якую ёй надалі яе стваральнікі, гаворыць пра тое, што і культура, якая вырасла на аснове гэтай мовы, мае ўласныя, унікальныя гістарычныя і метагістарычныя мэты. Калі звярнуць увагу на гісторыю фарміравання першых моўных сем'яў, дык стане зразумелым феномен славянскай мовы. Яна не проста ўабрала ў сябе тыя альбо іншыя культурна-гістарычныя формы, г.зн. яна не проста ўспрыняла пераемнасць моўных ці культурных формаў, славянская мова сталася формай, у якую змясцілі ў якасці асновы Боскае Адкрыццё. Мы больш не ведаем другіх гістарычных прыкладаў, якія б паказвалі нагэтулькі выразную сімвалічную прыроду нашай мовы, уласна, гэтак жа, як і культуры. Распрацаваныя на грэчаскай альбо лацінскай мове рэлігійныя паняцці і культурныя формы, у якіх светаўспрыманне грэкаў або лацінянаў адбілася ва ўсёй яго паўнаце, паслужылі асновай не простага пераймання славянамі гэтых паняццяў, а сталіся глебай, на якой славянская культура пачала свой рост. Канечне, нельга не бачыць тут і адваротнага боку славянскай мовы — гэта яе штучнасці, хоць і арганічна ўабранай і перапрацаванай многімі пакаленнямі славян, якія неслі ў сваім сэрцы і перажывалі ў сваім жыцці новую культурную традыцыю.

Вось менавіта гэтая мэта стварэння славянскай мовы, якая дала пачатак новай славянскай культуры, можа служыць арыенцірам для спробы зразумець першапачатковыя, схаваныя за гістарычнымі феноменамі, прычыну і сэнс вялікай місіі святых Кірыла і Мяфодзія. Фактычна яны выканалі ўскладзеную на іх задачу духоўнага і культурнага шэфства над славянскім этнасам; прычым задача гэтая не столькі выходзіла ад патрыярха, які іх

паслаў, колькі вырасла з гістарычных падзей таго часу, што складваліся ў сферы рэлігіі і культуры ў цэлым. Часцяком толькі так званая “аб’ектыўная неабходнасць” выражае сабою сапраўдны паказ духу таго ці іншага этнасу і найбольш агульны аналіз гістарычнай сітуацыі, гістарычных тэндэнцый, якія складваліся на пэўны часавы момант, дазваляе акінуць вокам маштаб гістарычнай задачы этнасу і ўгледзец яе сапраўдны сэнс. Таму, калі мы гаворым пра тое, што галоўнай заслугой святых братоў з’яўляецца стварэнне “кірыліцы”, славянскай азбукі, дык належыць зразумець, што гэта — усяго толькі знешняя абалонка больш глыбокай мэты, якая высвечвае на паверхні свядомасці толькі пры больш глыбокім, часам нават інтуітыўным, разуменні той ці іншай з’явы. Біблія, перакладзеная на славянскую мову, зрабілася першай кнігай славянскай пісьменнасці; яе можна і трэба разглядаць у якасці аб’екта рэальнай мэты Кірылы і Мяфодзія. Менавіта Боскае Адкрыццё, змешчанае ў новыя моўныя формы ў якасці падмурка будучай славянскай культуры, вызначае гістарычную мэту ўсяго славянскага этнасу. І хаця славянскі этнас раскалоўся — адна яго частка адышла да каталіцкага Захаду, а другая да праваслаўнага Усходу — у гэтым трэба бачыць не адмоўнае, а станоўчае наступства ўзаемадзеяння Усходу і Захаду як вялізных культурных масіваў. Бо толькі ў выніку такога размеркавання роляў стала магчыма ператварыць славянскі этнас у духоўны саган, у якім выпякаюцца новыя і новыя формы ўзаемадзеяння і супрацоўніцтва Усходу і Захаду. Таму заслуга святых Кірыла і Мяфодзія заключаецца таксама і ў тым, што іх пропаведзь хрысціянства закранула ўсю славянскую цэласнасць, вызначыўшы на стагоддзі братэрскія духоўныя дачыненні славянскіх народаў, якія ўяўляюць вялікія культурныя прасторы Еўразіі.